

Zpráva o zaniklé třídě

Kniha o našich předcích, kteří díky svým mravním zásadám vybudovali civilizaci

□ MARTIN M. ŠIMEČKA

V zorný občan je ten, který „produkuje více, než spotřebuje, nebo méně, než vlastní... spotřebovává-li více, než produkuje, narušuje cizí práva.“ Souhlasil by dnes ještě někdo s tímto výrokiem? Asi málokdo. Napsal ho koncem 18. století, pár let po Francouzské revoluci, jistý C. F. Volney, autor tehdy populární brožury *Přirozené právo čili katechismus francouzského občana*. Volney byl jeden z těch, kteří formovali morálku měšťanů, tehdy rodící se střední vrstvy, jež byla až do šedesátých let minulého století těžištěm západní civilizace. Jejímí ctnostmi byly střídmost, až puritánství, přesnost, šetrnost – vlastnosti, jež byly ve světové literatuře mnohokrát oslavovány, ale také zesměšňovány kvůli lakotě, průměrnosti, snobismu a pokrytectví.

Měšťanstvo přitom po sobě zanechalo obrovské bohatství, jehož plody nyní sklízíme, ale jehož morálku jsme opustili, či dokonce převrátili v opak. Šetřit je dnes nesmysl, či dokonce hřích, půjčovat si je naopak rozumné, neboť ten, kdo „spotřebovává více, než produkuje“, zachraňuje ekonomiku.

Měšťák Robinson Crusoe

Člověk si uvědomí tento zvláštní rozpor při čtení knihy, která byla napsána v době, kdy sice měšťanstvo jako sociální třída začalo právě zanikat, na obzoru se však ještě nerýsoval nový typ globálního kapitalismu a život na dluh ještě nebyl symbolem „vzorného občana“.

Autorkou knihy *Měšťanská morálka* je významná polská socioložka Maria Ossowska a vydala ji v roce 1956. Český překlad (velmi kvalitní) se tedy opozdil o více než půl století. Čtenář ale díky tomu může paradoxně číst tuto knihu nejen jako poutavé vyprávění o mravních základech moderní civilizace, ale také jako konfrontaci s idejemi, jež v naší krizové době nabývají nového smyslu. Mimořádným přínosem knihy je pak i doslov, v němž je popsán životní příběh Ossowské a výjimečnost polské sociologie, jejíž nejlepší autoři si dokázali uchovat nezávislost dokonce i v komunistickém režimu. Autorem doslovu je sociolog Miloslav Petrušek, který nedávno zemřel, a jeho text je jen dalším důkazem, o jak vynikajícího autora česká sociologie přišla.

„Co máš sníst dnes, odlož na zítra, a co máš udělat zítra, udělej dnes.“ To je jen jedna z mnoha pouček, které ve svých kalendářích šířil jeden z nejvýznamnějších moralistů měšťanství, americký státník, úspěšný podnikatel a vynálezce hromosvodu Benjamin Franklin. Ossowska mu věnuje dlouhou kapitolu, která je nasytjena citáty a působivým hledáním jejich uceleného smyslu. Franklin je totiž typickým představitelem protestantské etiky, jež vtiskla kapitalismu svého ducha, jak pravil Max Weber. Franklin byl o něco starší než Volney, ale oba žili v době a společnosti, která si právě uvědomovala svoji hlubokou proměnu. Franklin jako metodista vírou a metodik v praxi sestavil žebříček třinácti základních ctností, mezi něž patřily zdrženlivost, pořádek, zásadovost, upřímnost, umírněnost, upravenost oblečení, těla i prostředí, pokora atd. Byl – slovy Ossowské – „jedním z prvních apoštolů“ měšťanské morálky s velkým vlivem na Ameriku i Evropu – jeho věhlasný kalendář vycházel pětadvacet let ve výjimečně vysokém nákladu a byl překládán do několika jazyků.

Také v dalších kapitolách autorka objevuje pro čtenáře známé historické i literární postavy ve zcela jiném světle, než jsou obvykle viděny. Každý, kdo si zamiloval román *Robinson Crusoe* nebo *Molly Flandersovou* od Daniela Defoa, měl by si přečíst kapitolu s názvem „Kučer a gentleman“, jež pojednává o těchto románech z hlediska měšťanské morálky.

Trosečník Robinson je velký příběh, jež se dá nanovo přepravět díky svému archetypu boje člověka s přírodou a samotou. V současné filmové podobě v hlavní roli s Tomem Hanksem je svým způsobem kritikou moderního kapitalismu, když uhoněný manažer Fedexu je po návratu do civilizace ztracen ve světě, jenž pro něj pozbyl smyslu. Defoe však svůj román napsal z úplně opačných důvodů: jako oslavu mladého kapitalismu. „Robinson se vydává do světa, aby zbohatl, a kniha končí nikoli přivedením zamilované dvojice k oltaři, ale uskutečněním snů o zlatě,“ píše Ossowska. A Robinson byl také metodický jako Franklin, což dokazují třeba jeho podrobné poznámky o účtování v boji s lidožrouty: „Zabití první salvou – 3, Pátkem zabiti na lodi – 2, ranění a dobití Pátkem – 2 atd., celkem – 22.“

Defoe, kromě toho, že oslavoval kolonizaci, byl – podobně jako Franklin a další – hlasatelem puritánské morálky, kdy účelem lidského bytí a snažení je akumulovat bohatství a stát se gentlemanem. Ossowska tyto rysy měšťanské morálky (a mnohé jiné) nachází i v dalších dílech západní literatury, analyzuje Mannovy *Buddenbrookovy* či Galsworthyho *Ságu rodu Forsyťů*, kde „není místa pro nezištná gesta a vzrušující rizika“.

Dějiny posledních tří století byly pokusem měšťanstva vymezit se vůči šlechtě, pro kterou naopak nezištná gesta a vyhledávání rizika patřily k základní mravní výbavě, stejně jako pohrdání prací a vydělaváním peněz. Ossowska však zároveň sleduje, jak se měšťanstvo ve své úspěšné fázi, kdy již zbohatlo často nad úroveň šlechty, snaží napodobit ji ve způsobech a okázalosti. Otázku, zda je historickou nutností, že jedna sociální třída na vzestupu popírá hodnoty poražené třídy, anebo je naopak později přebírá a napodobuje, ponechává autorka bez zásadní odpovědi. Cituje však Galsworthyho, který ve Forsytech hodnotí viktoriánskou dobu jako čas, kdy byla střední třída už otesána do podoby, že ji v „chování, mravech, řeči, vzhledu i duši takřka nebylo možno rozeznat od šlechty“.

Jako v muzeu

Ossowské výjimečné dílo je fascinující v tom, že autorka navzdory své obdivuhodné erudici nepodlehla nutkání akademického jazyka, ale napsala svěží příběh o dějinách morálky, z jejichž základů dodnes těžíme, byť jsme je mnohokrát zesměšlili a popřeli. Když se stali měšťané silnou sociální třídou, museli si hledat svoje místo mezi šlechtou, venkovany a chudinou. Museli si vytvořit svoji vlastní morálku, jež by je ukotvila v novém prostředí mohutně se rozvíjejících měst. Postupně se stali určující civilizací silou a dnes by se dalo vlastně říct, že většina z nás jsme jejich potomci – z velké části jsme měšťané. Přesto naprostá většina tehdejších hodnot měšťanstva nyní vypadá jako archiválie z dávných dob. Ossowské kniha je tak svým způsobem dojímavým čtením – čtenář prochází svými vlastními dějinami jako muzeem, jehož sbírka pokladů zapadá prachem, a on je udiveně opřahuje a zjišťuje, že jsou často svědectvím o obětavosti a masarykovské drobné práci, kterou jsme odhodili jako nepotřebnou zátěž. ■

MARIA OSSOWSKA:
MĚŠŤANSKÁ MORÁLKA
Přeložila Svatava Navrátilová,
Academia,
432 stran